

LEDERER EMMA

A legrégebb magyar iparososztály kialakulása

A középkori városok iparostársadalma, a céhek patriarchális élete évszázadok óta mindenkor izgatta az emberek fantáziáját. Az írók, és gyakran nem a legtehetségtelenebbek, kimeríthetetlen forrásnak tekintették és újból és megint ehhez fordultak, ha témára volt szükségük. De nemcsak a szépirodalom foglalkozott előszeretettel a céhek s így a középkori iparososztály életével, hanem a tudományos történetírás is. Természetesen az idők változásával megváltoztak azok a szempontok, amelyekből kiindulva a céhekkel, mint történelmi tényezővel foglalkoztak, a múlt század közepe, tehát a tudományos gazdaságtörténelem megszületése óta nem a céhélet érdekes különösségei, hanem a céhek keletkezésének problémája került előtérbe. A céhek keletkezése, amelyet a városok keletkezésével majdnem egyidejűnek és főképen azzal szorosan összefüggőnek tekintenek, a Nyugaton (Német- és Franciaországban) úgyszólván minden gazdaságtörténeti kutatót foglalkoztat.

A régebbi kutatók, mint pl. Heineccius, még inkább a céhek jogi helyzetéből indulnak ki és így vizsgálják azokat; az eredmény: a régi római collegiák tulajdonképpen azonosak a céhekkel.

Ezt a nézetet azonban csakhamar teljesen elvetik. Az ún. „Katastrophen-theorie”-val egyidőben, mely a középkort az ókor teljes elpusztítójának és a középkori intézményeket önmagukból keletkezőknek tekinti, új gondolat merült fel. A középkor iparososztálya a földesúri birtokok rabszolganepeiből fokozatosan emelkedik ki és a földesúri fennhatóság (joghatóság) alatt álló egyforma ipart űzők egyesületei változtak át szabad céhekké.

Ez az ún. hofrechtliche Theorie-nak a céhekre vonatkozó része.

A „hofrechtliche Theorie” az, amely a XIX. század második felében szinte általánosan érvényes lesz, a legkiválóbb gazdaságtörténészek, mint Karl Lamprecht vagy Theodor von Inama-Sternegg is magukévá teszik. Felmerülnek ugyan egyes teóriák, mint pl. Brentano „Bergergilde” teóriája, amely a céheket a polgárok ősgermán egyesüléseiből vezeti le. Ezt a teoriát Gierke fejleszti tovább és a céheket egyenesen a germán „Genossenschaft”-okból, a comitiákból származtatja; emellett ha voltak is felfogásbeli eltérések a hofrechtliche Theorie hívei között, a XIX. század 70-es, 80-as éveiben minden, a céhekkel foglalkozó tudományos munka többé-kevésbé ennek az alapján állt.

A XIX. század vége felé kezdődik meg Georg v. Below alapvető munkássága, mely a céhkeletkezés problémáját más irányba tereli. Below szerint ugyanis

* Lederer Emma tanulmánya a Századok 1928. évfolyamának 493—528. 633—645. oldalán jelent meg először. A dolgozatot és Lederer Emma munkásságának bibliográfiáját szerkesztőségünk abból az alkalmából teszi közzé, hogy szerzője ebben az évben tölti be 80. életévét.
— A szerk.

lehetetlenség azt képzelni, hogy nem szabad iparosok testületeiből a szabad céhek megszülethettek volna. A városok legrégebb lakossága Below szerint bevándorló, tehát szabad emberekből áll és ezek a szabad emberek tisztán gazdasági kényszerűségből (konkurrencia elleni védekezés okából) hozzák létre a céheket. (Zunftzwang!)

Below meggyőző gondolatai rövid időre elhallgattatták ugyan a hofrechtliche Theorie híveit, de valamivel később időről-időre mindig akadt egy-egy kutató, ki új formában életre akarta azt kelteni. Így azután éles vitairadalom keletkezik, amelyből Below győztesen került ki.

A XX. század elején a hofrechtliche Theorie renaissanceát éli. Rud. Eberstadt pl. annak legszélső konzekvenciáit vonja le. Ő nem szabad iparosok testületeiből származtatja a szabad céheket és kiegészíti ezt a magisterium, a földesúri birtokon dolgozó elemekből alakult, önbíráskodással rendelkező testület kérdéssel. Őt cáfolja többek közt Keutgen, de míg a hofrechtliche Theoriét elveti, az önbíráskodó testületet, az „Amt”-ot elfogadja a céh alapjául.

Bár Eberstadt teoriáját több ízben megcáfolták, ő még 1915-ben is ugyanazt a nézetet vallja és még a legújabb időben is állt a harc Below és G. Seeliger közt. Seeliger gondolatai főképpen akkor méltók megfontolásra, mikor különválasztja a céhalakulás és a városi iparosság gazdasági és társadalmi eredetének kérdését. Elveti ő is azokat a szélsőséges teoriákat, amelyek a céheket „Fronhof”-ok iparos egyesületeiből származtatják, így tanítványának, Walter Müllernek teoriáját is, kinek munkája pedig éppen a Below-tanítványok munkáihoz hasonlatosan szolgálta volna Seeliger ügyét. De a W. Müller disszertációjával egy esztendőben megjelent disszertáció egy Below-tanítvány, Wilhelm Gallion tollából oly meggyőző érvekkel bizonyítja a céhek szabad eredetét, hogy a Müller-féle elég gyenge munka nem vitázhat velük eredményesen.

Belownak és híveinek hatalmas támaszuk keletkezett Alfons Dopsch munkáiban, ki annak bebizonyításával, hogy a középkori nagybirtok sohasem képezett egy zárt komplexumot („Streubesitz”), megerősíti Below egyik alapvető tételét. Dopsch legújabb munkájában maga is foglalkozik a céhkeletkezés problémájával és bizonyítja azt, hogy az ókor intézményei továbbéltek, bizonyítja egyúttal azt is, hogy a szabadipar a kora középkorban nem halt ki. Ezzel akarta megcáfolni a hofrechtliche Theorie utolsó érveit, amelyek közt a legmeggyőzőbb éppen az volt, hogy ipar semmiből nem keletkezhetett, a kora középkorban pedig más iparos, mint szolgarendű, nincsen.

Természetesen a Dopsch-theoria sem talált teljes elismerésre. Így a legújabbban Werner Sombart nyíltan a hofrechtliche Theorie mellett tör lándzsát.

Fentiekben csupán dióhéjban igyekeztünk vázolni azt a hosszú harcot, amely a külföld tudományos irodalmában a céhek körül támadt és csupán a legfontosabb momentumokat akartuk kiemelni.

Míg azonban a külföldön a céhkeletkezés problémájával foglalkozó irodalom hatalmas könyvtárat tölt meg, addig Magyarországon kettős érvre támaszkodva, a céhkeletkezés problémája nem nagyon érdekelte tudósainkat.

Ennek a kettős érvnek első része azt állítja, hogy a magyarok az ipart nem tekintették magukhoz méltó foglalkozásnak és a régebb időben harcosokon kívül legfeljebb, ha földmivelő akadt köztük. A második része az érvnek, amely az elsőből logice következik, az, hogy ennél fogva iparosok csak a külföldi telepesek, az ún. hospesek közt akadtak. Ezek a telepesek pedig nagyrészt Németország legműveltebb tájairól, pl. Köln vidékéről kerültek hozzánk, ahol már fejlett céhrendszer volt, tehát ezek a hospesek a magukkal hozott céhrendszert egyszer-

rően átültették Magyarországra. Ha valaki, mint pl. Szádeczky, munkája első kiadásában német hatás helyett olaszt akart kimutatni, felzúgott az ellenvélemény és rövid vita után csakhamar napirendre térnek a kérdés felett. A céhkeletkezés problémáját ily módon elintéztnek tekintve, a magyarországi igen terjedelmes céhirodalom kizárólag a céhek XVI. századi életével foglalkozott és elhanyagolta így gazdaságtörténetünk legérdekesebb fejezeteit; nem foglalkozott behatóbban a mohácsi vészt megelőző magyar iparérettel.

Az előbb említett érvnek első részét megcáfolni, úgy hisszük, igen könnyű dolog. Az ipartól való idegenkedés nem speciálisan magyar vonás, tulajdonsága ez minden primitív fokon álló népnek. Hiszen még a görögökről is el lehet ezt mondani, ha történetüknek egy korai időszakát vizsgáljuk, pedig őket par excellence ipartűző népnek szokás tekinteni.

A mohácsi vészt pedig annyira megváltoztatta Magyarország életfelfogását, gondolkodásmódját, hogy az azt követő évszázadok felfogását a késői középkor Magyarországra vonatkoztatni igen merész dolog.

Mindetlől eltekintve azonban, ha Magyarországon tényleg nem alakult volna ki semmi iparérett, ha tényleg csupán az idegen telepések úztek volna nálunk ipart, akkor sem volna, szerintünk, olyan egyszerűen elintézhető a céhkeletkezés problémája. Ezek az idegen telepések u. i. a XII. század közepétől a XIII. század második feléig jöttek nagy számban, tömegesen Magyarországra. Ezt a kort még Németországban sem lehet a céhek virágkorának mondani, meglehetősen alakulóban, forrongásban van ott minden. Nem valószínű, hogy azok között a telepések között, akik hozzánk jöttek, számos előkelő iparos vagy általában nagyszámú iparos volt. Ha tehát ezek közt a telepések közt él is a hazájukbeli céheknek valami homályos emléke, annak kiforrott rendszere semmiesetre sem volt előttük ismeretes. És ha egy évszázadnak kellett eltelnie a telepések helytfoglalása és a céhek tulajdonképpeni kialakulása közt — a teljesen idegen telepésekkel benépesített vidékeken is —, úgy bizonyítja ez, hogy idegen földön a homályosan ismert intézmény az otthonitól eltérő módon vagy esetleg ehhez hasonlatosan, de mindenesetre fokozatosan fejlődik ki és abban igen különböző tényezők hathatnak közre. Ennek a dolgozatnak a keretei közt nem térhetünk rá a külföldi telepések körében kialakult ipar kérdésére, éppen azért mutatunk rá e helyen arra, hogy a céhkeletkezés problémája, ha azok közt a határok közt vizsgáljuk is azt, mint az eddigi kutatás tette, revízióra szorul.

A továbbiakban igyekezni fogunk bizonyítani azt, hogy a céheket nem lehet teljesen idegen eredetűnek tekinteni, mielőtt azonban erre rátérnénk, meg kell állapítanunk, hogy a magyar céhfejlődés szempontjából melyik külföldi teória mellett törjünk lándzsát.

Jogi vagy gazdasági kérdésnek kell-e a céhmegealakulást tekintenünk? Jogtörténet vagy gazdaságtörténet körébe tartozik-e a céhek története. A külföldi tudományos kutatás eredményeül el kell fogadnunk, hogy a céhmegealakulás gazdasági funkció, a gazdasági viszonyok behatása alatt egyesülnek az egyforma ipartűzők egy testületté. Ezt a gazdasági funkciót azonban, véleményünk szerint, egy társadalmi folyamat előzi meg, melyben kifejlődik egy olyan iparososztály, melynél a gazdasági erők hatása már érvényesülhet és amely már öntudatosan képes a saját érdekeit megvédeni.

Ezért tehát ennek a dolgozatnak tulajdonképpeni célja a magyar iparososztály keletkezésének, szabad vagy nem szabad eredetének, tehát a társadalmi folyamatnak kérdését tisztázni, míg a második részben térünk rá a céhek megalakulásának kérdésére, a gazdasági tényre.

I.

A városi iparososztály eredete

1. Legrégibb iparosaink

A legrégebb magyar iparososztály kérdésénél, az előbbieken többször említett gondolat tolul előtérbe: Volt-e a honfoglaláskori Magyarországon szabad ipar?

Előző fejtegetéseink során elvetettük azt a múlt század vége óta meggyökeresedett felfogást, mely művészeti és ipari téren ab ovo minden kezdeményezés lehetőségét elvitatja a magyaroktól. A modern kutatás eredményei szerint még a legprimitívebb kultúrának is megvannak a maga egyéni sajátosságai, nem állíthatjuk azonban, hogy a honfoglaló magyarság körében számosabb *szabad* iparos élt volna. Jól tudjuk, hogy primitív népeknél az ipari szükségletek kielégítése a házi gazdálkodás keretein belül történik és ezt asszonyokon kívül rabszolgák végzik el.

Dopsch megállapításai a nyugati szabad iparososztály létezéséről semmiképpen sem vonatkozhatnak Magyarországra. A „deserta avarorum” nem az a terület, amelyen a római kor hagyományai zavartalanul továbbélhettek volna. Magyarország volt a népvándorlás népeinek átvonuló helye és ezek a barbár népek elsöpörték a római városok minden nyomát, a római szabad ipar, a római collegiák minden lehető emlékét. Csak a tudományos kutatás állapította meg, hogy e területen egyáltalán volt némi római kultúra. Ez azonban nem volt eléggé meggyökeresedve, hogy ilyen komoly megrázkódtatásoknak ellent tudott volna állni. S ha a tudósok csákánya ki is bányászta Magyarországon a római kor emlékeit, ezek csupán azt mutatják, hogy a rómaiak védelmi rendszere egészen idáig elterjedt, hogy voltak itt katonai telepek, de a középkori oklevelek és maradványok legszorgosabb átkutatása sem enged arra következtetni, hogy a római kultúra magyar területen továbbélt volna. Az a majdnem fél ezredév, mely a népvándorlás és a magyarok honfoglalása közt eltelt, eltemette a klasszikus ókor hagyományait. Magyarországot tekinthetjük annak a területnek, ahol a római kultúra hódítása megállt.

Műtörténeti emlékek, nyelvi megállapítások arra mutatnak, hogy a honfoglalás idején, a honfoglalók közt volt némi ipar, voltak különleges magyar ipari készítmények is. A keresztény hitre áttért és letelepedett magyarság körében eo ipso kell hogy legyen egy iparososztály, mely ellátja a legelsőrendű szükségleteket. Sehogy sem képzelhetjük ugyanis, hogy a legegyszerűbb ipari készítményeket a külföldről hozták volna be. Ez a középkor primitív közlekedési viszonyai között teljesen lehetetlen. Hol él azonban ez az iparososztály?

Az itt talált szláv népek, mint ahogyan Hóman ezt több dolgozatában kifejti, csak akkor emelkedhettek a szolgaság állapotából a felszabadságra, ha földbirtokuk volt, ha földműveléssel foglalkoztak, azok az iparosok pedig, akik e szláv népek közt éltek, természetesen a magyarok magukkal hozott iparosaihoz hasonlóan, rabszolgasorra jutottak. Ezeknek az iparosoknak a száma a nagybirtokok megalakulása óta egyre növekedett.

Az iparososztály legrégebb nyomai tehát a szolgáltszályhoz, a „servus”-hoz vezetnek.

A „servus” jogi fogalom és mint ilyen rabszolgát, az állammal szemben sem joggal, sem kötelességgel fel nem ruházott egyént jelent, aki a középkor

nagybirtokosainak, a királynak, egyháznak, esetleg valamely magánföldesúrnak vagyontárgyát képezi.

Mint jogi tényező tehát a servus semmi szerepet sem játszik a középkor történetében, annál fontosabb azonban a társadalmi és gazdasági szerepe, a középkor nagybirtokaihoz való viszonya.

Magyarországon a nagybirtok — és ezalatt a királyi birtokok mellett főképpen az egyházi birtokot, a kolostorok birtokát kell érteni — csakúgy, mint a külföldön, nem képzett zárt egységet. A birtokosok szolgálónépeivel együtt kisbirtokos szabadok is élhettek, erre mutat a halászatok és legelők közös használata, és a nagybirtokon magán függő viszonyban élő népek is más és más kategóriába tartoznak.

Székfű meggyőző erővel mutatta ki, hogy hányféle különböző néposztály alkot egy középkori földesúri „familia”-t, hogy ezek közt milyen különböző szolgálatot teljesítő, sőt már szabadnak is mondható népek élnek. Céljának megfelelően Székfű a familiának hadi vagy belső szolgálatot teljesítő népeivel foglalkozik behatóbban, csak ezeket tartja ugyanis társadalmilag fejlődésképeseknek. A kézműveseket egy helyre állítja a föld- és szőlőművelő népekkel és megállapítja róluk, hogy ezek képezik az egységes jobbágyosztály őst.

Bennünket azonban éppen ennek a kézműves néposztálynak társadalmi helyzete érdekel.

Azt látjuk, hogy már a XI. században vagy a XII. század elején is van némi differenciálódás a „servus”-ok közt és pedig nemcsak a jobbagiones equites és a többi servus közt, hanem igenis a föld-, illetve a szőlőművelő servi és a kézművesek között is.

A tulajdonképpeni servussal szembeállítva szerepel már az első, a mi szempontunkból figyelemreméltó oklevélben, Szent László pannonhalmi birtokösszeírásában, az „ad omnia genera alia officiorum” = a kézműves szolgáló nép.

Nem fogadhatjuk el Erdélyinek azt a nézetét, hogy a szolgálakat tetszés szerint bármely foglalkozásra lehetett fogni. Éppen itt mutatkozik a különbség, mert a kézműves szolgálaknak bizonyos előképzettséggel kellett rendelkezniük. Ezért emelik ki már egész korai időben pl. az esztergályosokat „propter abilitatem” ügyességüknél fogva. Ha ilyen mesteremberre szükség van, azt az apátok egymástól vagy a királytól kérik el. Például 1150-ben II. Géza a pannonhalmi kolostornak adományoz egy embert családostul a halászat mesterségének gyakorlására (ad officium piscationis) boldog emlékéü Dávid apát egyenes kérésére.

Mikor pedig a dömösi kolostort építik, különböző helyekről hoznak alkalmas munkásokat, „kik az egyház és házáinak felépítése időtartamára jöttek”.

Ezekkel szemben mindig mintegy összefoglaló névvel illetik azokat a szolgálakat, akik nem értenek semmiféle mesterséghez. Példa erre az 1109-i veszprémi völgyi alapítólevél, amelyben egymásután felsorolják a különböző birtokokon élő mesterembereket *sám szerint*, míg — úgymond — „a többiek mind vagy szőlőművelő, vagy földművesek, vagy más szolgálatot teljesítők”. Vagy például a bozóki apátság 1135-i alapítólevele, ahol *név szerint* sorolják fel a mészárosokat, halászokat, szücsöket, szabót, vargát és molnárt, folytatván „*dedit servos . . . omnes vinitores cum uxoribus*”, tehát szolgálaknak, tulajdonképpeni szolgálaknak csak ez utóbbiakat tekintik.

Nem képzelhető, hogy ezek a szolgálak vagy különösen azok a belső szolgálakat teljesítők, akiknek az apát vagy dékán „tetszése szerint készen kell állniok minden szolgálatra” vagy „akik felhasználhatók minden szolgálai munkálatra”, a kézműveseknél jobb társadalmi, de főleg gazdasági helyzetben lettek volna.

Kell, hogy bizonyos szabadság birtokában legyen ez a kézműves szolganép, mert együttélve a többi kis szabad emberrel, bizonyára azok ipari szükségleteinek egy részét is ők látják el. Városok, ahonnan ipari cikkeket be lehetett volna szerezni, még nincsenek; a szabad iparos is — ha akad ilyen — kénytelen földesúri fennhatóság alá helyezkedni, hogy könnyebben megélhessen. A földesúri birtokon élő iparosok nagy számából — már az egész korai időkben is — arra következtethetünk, hogy ezek nem kizárólag a szerzetesek számára teljesítettek szolgálatot. A halászokra vonatkozólag ezt még különböző adatok is támogatják. (Itt jegyezzük meg, hogy a németországi első céhlevélnek nevezett kiváltságlevél éppen a worms-i halászok kiváltságlevele volt 1106-ból!)

Az 1138-i dömösi alapítólevél szerint a halászok minden szerdán, pénteken és szombaton 30 halat kötelesek beszolgáltatni, a nagybőjt idején naponta 30, négy arasz nagyságú halat. Azzal a kifogással pedig, hogy a halászatban szerencsájük nem volt, nem védekezhetnek. Ilyen alkalommal vásároljanak halat és így tegyenek eleget kötelezettségüknek.

Ha tehát ezeknek a halászoknak kedvezőtlen halászat esetén módjuk volt halat vásárolni, akkor kedvező esetben bizonyára halfeleslegük lehetett, melyet viszont szabadon adhattak el. Ezek az emberek tehát már bizonyos mértékben halkereskedőknek tekinthetők.

Körülbelül száz esztendővel későbbi adatból azt látjuk, hogy a halászok a kapornaki konventnek már csupán halfogásuk egyharmad részét kötelesek beszolgáltatni és gyónás fejében minden egyes halász évente 60 háromaraszos halat köteles beszolgáltatni. Tehát itt már úgyszólván teljes szabadságról beszélhetünk.

A XIII. század eleje különben is az az időpont, amikor a kézműves szolgazászlálynak legalább is egy része már bizonyos szabadságnak örvend, bizonyos mértékben megerősödött. Már a XII. századból ismerünk példát arra, hogy a szolgálta- iparosok közt szabadok is élnek. Margit úrnő végrendeletében a pannonhalmi kolostornak ajándékoz egy szabadot családostul, akinek a kolostorral szemben egész kötelessége évi 12 öl szőnyeg beszolgáltatásából állott. A szabad iparosnak ily módon történt elajándékozása rámutat egyúttal a középkori ipar kötött voltára. Ha akadt is az iparosok közt szabad ember, ez is kénytelen magát egy földesúr fennhatósága alá helyezni. A földesúr őt éppúgy tovább ajándékozhatta valamely egyháznak vagy bárki másnak, mint nem szabad kézművestársát. Másrészt azonban ez a szabad kézműves földesurának sokkal enyhébb szolgáltatásokkal tartozik, mint nem szabad társa, így azt a 12 öl évi szőnyegszolgáltatást, melyet családjával együtt kell teljesíteni, távolról sem tekinthetjük egész munkájának. Ez valószínűleg munkateljesítményének csak csekély hányada.

Talán éppen ezeknek a köztük élő szabad iparosoknak a hatása alatt vagy a fejlődés természetszerű következményeképpen a XIII. század elején a földesúri birtokokon élő kézműves szolganépek — bár különböző mértékben — *gazdasági-lag* majdnem szabadoknak tekinthetők. Társadalmi és még inkább jogi tekintetben azonban még mindig a „servusok” osztályához tartoznak.

Így nem kerülhette el például Tagányinak figyelmét sem a pannonhalmi úgynevezett Albeus-féle összeírásban előforduló kézműves szolganépek különbözősége: „E legtöbbszörre iparosoknak rendi állása bizonyosan nem volt egyforma, lehettek köztük szabadok és szabadosok is, de eredetileg mindnyájan rabszolgák voltak.” Amikor Tagányi más helyeken ellentétbe kerül a fentmondottakkal — amiben máris némi paradox ellentmondást látunk —, akkor ez,

véleményünk szerint, azért történik, mert *jogi* szempontból vizsgálja ezeknek az iparosoknak helyzetét, mely jogilag tényleg rabszolgaság, míg azonban gazdaságilag csak *függő* helyzetnek tekinthető.

A XIII. század elején élő iparosok helyzetének vizsgálatánál természetesen nem kerülhetjük el a nevezetes Albeus-féle összeírás megvizsgálását. Eszerint a pannonhalmi apátság birtokán élő összes népek bizonyos természetbeni szolgáltatásokkal (Szent Márton-napkor gabona, sör, ökör s különben is tyúk, lúd, kacska stb. ajándékok), emellett bizonyos munkálatokkal (kaszálás, bor-, kőfuvarozás, hírhordás) tartoznak az apátnak, helyesebben a kolostornak. Ezek között a népek közt néha már örökölhető földdel is rendelkezők, tehát tulajdonképpen szabad lovas jobbágyok is vannak. A mindenkori kötelező szolgáltatásokon kívül azok, akik „*vásárolt, vagy ajándékozott szolgák*”, a hátukon kötelesek egész télen át fát hordani az apát udvarára, esetleg az ilyen „*valódi szolgák*” szőlőt is művelnek, de sohasem szerepelnek a kézműves szolgáltató népek között. Tehát a XII. századi elkülönülés a „*veri servi*”, a valóságos szolga és az iparos-szolga közt most még sokkal élesebben tükröződik.

Ezek közt az iparos-szolgák közt egyedül a szücsök azok, kik kizárólag az egyház számára dolgoznak, mert a kolostor műhelyében és a kolostor költségén teljesítenek szolgálatot. A többiek egyrésze ugyan még az előbb említett szolgáltatásokkal (fuvarozás stb.) tartozik, de már csak másodsorban. Az esztergályosoknál ezt külön megemlítik, hogy nekik elsősorban az esztergályosmesterségben előforduló dolgokat kell az apát számára elvégezniök. A timárok pedig csakis saját mesterségükkel kötelesek a kolostort szolgálni. Hogy pedig ez a szolgáltatás nem vette teljes munkaerejüket igénybe, azt megláthatjuk Miklós nádor 1226-i oklevelének a kovácsokra vonatkozó részéből. Az Albeus-féle összeírás a kovácsokat nem is említi a szabadabb kézművesek közt, tehát ezek „*ad officium fabrorum*” a kovácsmesterségbeni szolgáltatásra és ezenkívül a többi közös szolgáltatásokra is kötelezettek. A Miklós nádor-féle oklevél, mely „*a népek helyzetét*” szabályozza, bővebben megjelölve a kovácsok szolgáltatását, a következőket mondja róluk:

„Az ezen népek között élő kovácsok pedig a kolostorban egy üllőn tartoznak dolgozni, de nem ők kötelesek vasat hozni, hanem csak egy kovács menjen közülök a vasbányába és válasszon elegendő vasat. És ezen az egy üllőn kívül patkókat és más szükséges dolgokat is kötelesek készíteni.”

Ezen az egy üllőn való dolgozás és a szükséges patkóknak az elkészítése semmi esetre sem merítheti ki a kovácsok teljes munkaerejét. Ezek csak úgy, mint társaik, a többi velük élő népek ipari szükségleteit látják el, hiszen nemcsak a kolostorok ilyen kézműves szolga népei élnek vegyest a többi szabad és kevésbé szabad népekkel; kifejezett példa erre a váradi regestrum 1219. évi adata, mely szerint a nyírfalubeliek, kik a szolnoki vár pékei. bevádolnak egyes szabad embereket, hogy földnélküliek. Ezek pedig azt állítják, hogy földjük közös a várnépekével. Ezek a pékek tehát, akik függő várbeli iparosok, együtt élnek a szabad emberekkel és szabadságuk bizonyosága éppen ennek a közös földnek a birtoklása.

A XIII. század közepétől fogva látjuk, hogy a kolostorok kézműves szolgáltató népei, bizonyos szolgáltatásoktól és a jogi függéstől eltekintve, teljesen szabadok, a városok népeivel keveredve, szabadon kereskednek. Ezzel, a városokban élő iparososztállyal tárgyalásaink során a céhkialakulással kapcsolatban kell részletesebben foglalkoznunk, most csak egy példát említünk meg. IV. Béla 1264. oklevelében, amelyet Nagyszombat város tanácsához intéz, megtiltja

ennek, hogy a nagyszombati apácázárda népeitől, akik közt *pékek, vargák* stb. vannak és a kolostoron kívül, a városban élnek és úzik iparukat, városi adót szedjenek. Ezeket már nem „servus”-nak hanem „officialis”-nak nevezi, ami már jogi tekintetben is emelkedést jelent.

Nem akarunk itt bővebben arra sem kitérni, hogy a XIII. század folyamán pl. a királyi aranyművesek — kik minden esetre a legelőkelőbb *függő* iparosok — milyen kiváltságos helyzetet foglalnak el, de minden esetre láthatjuk azt, hogy a XIII. században már egy *gazdaságilag* megizmosodott kézműves szolganéppel állunk szemben, kik forradalmi megmozdulással a *jogi* szabadságot is elérni szeretnék.

A XIII. század Magyarországon a társadalmi forradalom, a társadalmi átalakulás kora és ez a forradalom a társadalom legsalsóbb, *jogi* szempontból számba sem jövő rétegeit is megmozgatta.

Azt látjuk, hogy a kolostorok szolgáló népei (nevezzük őket rabszolgáknak vagy sem) megmozdulnak és mindenütt követelik szabadságuk elismerését.

A legismertebb jelenség, amely azonban távolról sem áll olyan elszigetelten, mint ahogy ezt állítani szokták, a pannonhalmi egyház és népei közt lefolyt per.

1233-ban az apátság népei fellázadtak és követelték szabadságaik elismerését. Maguk közül választott „principales capitanei populorum et jobagionum”, kik természetesen a szabad jobbágyok közül valók — és a kolostor közt formális egyezség jön létre (1233. április 20-án) a pápai legátus kiküldött inquisitorai előtt. Június 1-én pontokba foglalják a sérelmeket, ahol első helyen az iparosok, névszerint „kovácsok, szücsök, szakácsok, pékek, vargák” sérelmei állnak, kik tiltakoznak, hogy „egész Magyarországon” megterhelt szekereket kötelesek szállítani az apát részére. Június 8-án azután az alól a kötelezettség alól fel is mentetnek Enoch dominikánus és Cognoscens jogtudós, mint választott bírák előtt.

1234-ben azonban, dacára az előbbi egyezménynek, a népek még mindig lázadoznak és nem teljesítik a munkát, miért is büntetéssel sújtják őket. A jobbágyok egy-egy havi börtönt kapnak, a népek közül egyesek pedig teljes rabszolgaságra jutnak, fejüket félig megnyírják. A lázadás nem ért véget. Az egyház népei nem nyugszanak meg és bár 1234 február 2-án Jakab praenestei püspök megerősíti a büntető oklevelet, még ugyanazon évben András király az Enoch—Cognoscens-féle egyezményt erősíti meg.

1240-ig nem is szólnak oklevelek arról a forrongásról, mely az egyház birtokán végbement; ebben az évben megerősítik Miklós nádor 1226-i oklevelét, ami tehát az egyház győzelmét jelenti, de az iparos szolgáló népek mégis elérnek valamit.

„Mindazok a szolgáló népek — így szól az oklevél 7. pontja — vagyis a szücsök, vargák, kovácsok és mindazok, kik Szent László oklevelében a mindenféle mesterségben szolgálók közt említetnek (ad omnia genere officiorum) hat szekeret kötelesek adni állatokkal együtt, hogy bort hordjanak az apát és a barátok számára, vagy a mi udvarunkba vagy máshová az egyház ügyeinek érdekében.

Tehát az iparosok nem úgy, mint eddig, bármikor és bárhová korlátlanul kötelesek szereikkel a kolostor számára fuvarozni, hanem összesen hat szekérrel és csak „az egyház ügyeinek érdekében”, vagy borszállításra.

A pannonhalmi népeknél jobb eredményt érnek el a bakonybéli apátság Akol falubeli népei, kik 1254-ben lázadtak fel az apátság ellen. Így elnyerik az ácsok, hogy Szent István napjától Keresztelő Szent János ünnepéig csak felváltva hetenként kettő-kettő köteles az egyháznak szolgálni és tízed fejében egy

köböl búzát és egy köböl rozstot, valamint minden ház egy csirkét köteles szolgáltatni. (Ez tehát majdnem teljes szabadság!) Az esztergályosok csak a három nagy ünnepen kötelesek némi szolgáltatásokra. Ezek a népek mesterségüket tehát úgyszólván teljesen szabadon gyakorolhatják.

1263-ban a zalavári apátság roholynai népei lázadznak, élükre a kovácsok állnak, ezek azt állítják magukról, hogy sem ők, sem a Rada-falubeli conditionarusok nem szolgálónépek, hanem szabad emberek és nem kötelezettek azokra a szolgáltatásokra, amelyeket az apát rájuk akart kényszeríteni. Ezek a kiküldött emberek maguk és társaik nevében teljes szabadságot követelnek az egyháztól. Ezt azonban nem nyerik el, hanem — csak úgy, mint őseik, — ők is továbbra kötelesek az apátságot szolgálni.

1269-ben a tihanyi apátság Gamas-falubeli népei lázadznak, kik „libertates condicionales”-ben megerősítetnek, 1270-ben pedig az ebben a faluban élő munkások (*kézművesek*) közül egy Skomas nevű ember teljes szabadságot nyer.

Az előbb említett oklevelekben a lázadók élén kézművesek álltak vagy kifejezetten az ő érdekeiket szolgálta ez a forradalmi megmozdulás. Nagyon sokszor azonban a kézműveseket nem emelik ki külön, ilyenkor azonban tudnunk kell és ez az előbbiekből bebizonyítottnak tekinthető, hogy a közönséges szolgáló népek közt ez esetben is vezető szerepet töltenek be.

Már 1238-ban fellázadtak a garamszentbenedeki egyház udvardi szolgálónépei, kik 11 ekealja földet mondanak a magukénak, a király kimondja, hogy jogtalanul lázadtak fel és hogy leberetvált fejjel, tehát teljesen rabszolgasorsra süllyedve adassanak vissza az egyháznak. Az egyház tehát ebben az esetben is győzött.

1237-ben a pannonhalmi apátságnak Ság faluban lakó emberei akarják magukat kivonni az egyháznak teljesítendő szolgálat (officium) alól és azt állítják, hogy szabad emberek, kik szabad földjükkel önként (spontanea voluntate) álltak az egyház szolgálatába. Az egyház officiálisa esküvel bizonyítja, hogy ők az említett szolgálatokra kötelezettek és ezért beretvált fejjel adatnak vissza az apátságnak.

A pannonhalmi apátság aszalói népei 1241-ben lázadnak fel és ők elérik azt az eredményt — egyezség útján —, hogy nem tartoznak mással, mint minden hold föld után egy pondussal és a tizeddel. 1246-ban a bakonybéli apátság endrédi udvarnokai lázadtak fel, beretvált fejjel adják őket vissza, 1250-ben pedig Roland nádor csallóközi udvarnokai vallják magukat szabadoknak. 1245-ben a nyitrai püspöknek a vár népeivel a tized miatt volt pere és még 1302-ben is találkozunk hasonló jelenséggel. Ekkor a budai káptalan ewremi szőlőművelői lázadnak fel és akarnak szabadulni kötelezettségük alól, de a budafelhévízi konvent előtt mégis kötelezik magukat a szolgálat folytatására.

Azt látjuk, hogy ezek a lázongások, ezek a forradalmi megmozdulások többnyire nem vezetnek célhoz. A harcban győztes az egyház, a földesúr marad. Csakhogy az oklevelek nem őrzik meg minden társadalmi folyamatnak a nyomát, helyesebben csak lefolyt, befejezett, vagy kezdődő tényekről számolnak be.

Ha tehát a XIII. század közepe után azt látjuk, hogy a kolostori birtokon a kézműves szolgák száma megfogyott, és viszont, hogy a király egyre több olyan birtokot adományoz el, melyet lakói elhagytak, köztük pl. a „kovácsok földjét, Koachit”, ezt nem magyarázhatjuk egyszerűen a tatárjárással, ez a tény kell hogy gondolkodóba ejtsen bennünket. Még inkább akkor, ha azt látjuk, hogy ez a szabadulni vágyás a XIII. század második felében megijeszti a földesurakat,

akik most már kedvezmények megadására is hajlandóbbak lettek. Így pl. 1270-ben a tihanyi apátság éppen ezért ad bizonyos engedményeket veszprémszöllősi népeinek, mert számuk a legutóbbi időben igen megcsappant. Hiszen ezeknek a népeknek olykor olyan erejük van, hogy földesúri földeket a magukénak vindikálnak és azokat tőlük erőszakkal kell visszafoglalni, mint ahogy ezt Lőrinc nádor több 1268-ban kelt okleveléből látjuk. Ez a megerősödés a meghatározottabb cáfolata annak a teoriának, hogy a földek elnéptelenedése stb. kizárólag a tatárjárás következménye lett volna. 1301-ben Hericus bakonybéli apát oklevelében részletesen elmondja, hogy a monostor ursfalubeli szolgálónépei egy bizonyos István mester elnyomása következtében és a nagy s nehéz munka és szolgálat miatt kénytelenek voltak a földet elhagyni és más területre vándorolni.

A vándorlás tehát úgyszólván hallgatólagosan elismert joga lett ezeknek a szolgálónépeknek, akiket azzal igyekeznek a földesurak helyhez kötni, hogy kedvükbe járnak, tekintettel vannak rájuk. Például amikor V. István 1262-ben nagyszöllősi hospesei számára ajándékoz egy területet, melyen a királyi halászház élnek, külön kiemeli, hogy abból olyan területet kell hagyni a halászházaknak, hol kényelmesen eltarthatják magukat („unde se possint commode sustentare”).

Azt látjuk tehát, hogy a XIII. században a nagybirtokok szolgáló népei, élükön a kézművesekkel, annyira megerősödtek, mondhatni felszabadultak, hogy a nekik nem megfelelő birtokról máshova vándorolni képesek, másrészt pedig, főképpen olyan helyeken, ahol városok fejlődtek, maguknak gazdaságilag kedvező helyzetet teremtettek.

Itt azonban két kérdéssel kerülünk szembe: 1. milyen a viszonyuk ezeknek a vándorló elemeknek városaink legrégebb lakosságához, az ún. hospesekhez; 2. hogy a már megalakult városokban milyen helyzetbe kerülnek ezek a szolgálónépek földesuraikkal, illetve a városi hatóságokkal szemben.

Az első kérdésre a következő fejezetben igyekszünk választ adni, míg a második kérdéssel akkor fogunk foglalkozni, mikor a céhmegalakulás tulajdonképpen problémáját fogjuk tárgyalni.

2. A „hospesek”

Az előbb elmondottakban igyekeztünk bebizonyítani, hogy legrégebb iparosaink a szolgarendűek sorában keresendők. Kérdés most már, hogy honnan került elő városaink szabad iparostársadalma, amelynek körében jöttek létre a céhek. Így jutunk el annak a megvizsgálásához, hogy hova nyúlik gyökere városaink legrégebb társadalmi osztályának, a hospeseknek. A hospes latin szó, magyarul vendéget jelent és már legrégebb törvényeinkben is igen sokszor fordul elő. Vizsgálata tehát elvisz bennünket társadalomtörténetünk „legkritikusabb” korszakához, a régi Árpád-kor társadalmának történetéhez.

Mielőtt azonban erre rátérnénk, arra a kérdésre kell válaszolnunk, hogy ez a társadalmi réteg kizárólag csak Magyarországon volt-e ismeretes, vagy pedig hogy a külföld koraközépkori társadalmának körében is előfordultak-e hospesek?

Külföldön főképpen Franciaország az a terület, amelyen a Karoling-korban és az azt követő időkből jelentős számban ismerik a hospeseket, olyannyira, hogy számos értekezés foglalkozik létezésükkel, anélkül, hogy a kérdést teljesen tisztáznai tudnák.

Az egyik és legrégebb felfogás a hospeseket az ún. párizsi (notredamei és

St. Père de Chartres-i) cartulariák alapján teljesen szolgarendűeknek tartja, sőt ezek közt is a kistelekkel rendelkezőket látja hospeseknek. Az utóbbi gondolatot, a hospes telek kicsiny voltát még újabban is felvetik, de a hospeseket a szabad parasztok közül valóknak tekintik.

Más felfogás szabad bérlőknek tekinti ezeket a franciaországi hospeseket, kik szabadon mehettek egyik helyről a másikra. A késő középkorban, E. Mayer szerint, eltűnik a különbség a hospes és a függő (grundhörig) parasztok között.

Schröder teljesen szabad bérlőknek tekinti a hospeseket, kik éles ellentétben állanak a függő parasztokkal.

Lamprecht és vele együtt sok kutató kis szabad gyarmatosítókat lát a hospesekben, kiket a lakosság ide-oda húzódo, alsórendű szabad rétegének tekintenek. Ezeknek feladata a parlagon heverő föld megművelése és ennek ellenében a földesurral szemben bizonyos szolgáltatásokra váltak kötelezettekkel.

Egy francia kutató szerint a hospesek igen nagy hatással voltak a franciaországi földhöz kötött földművelő népesség fejlődésére, illetve annak felszabadulására. Ugyanez a kutató azonban a hospesek idegen származása mellett tör lándzsát és teljesen szabadoknak mondja őket.

A kutatóknak egy másik csoportja Maurert követve, a hospes nem tekinti jogi fogalomnak, mert szerinte hospes lehet szabad, félszabad, de szolgál is. A hofrechtliche Theorie hívei, céhekről szóló munkáikban is, valamennyien ezt a nézetet osztják, így pl. régebben Stieda, újabban Müller is.

A legújabb revideált hofrechtliche Theorie hívei közül egy Seeliger-tanítvány disszertációtémául választotta a hospes-kérdést. Szerinte a hospes igenis szabad, de szabadsága korlátozott, mert személyileg függ az úrtól. Haberkorn szerint, ha a hospes az egyik birtokról a másikra megy is, régi urához bizonyos személyi függő viszonyban marad, míg új urának gazdasági vagy egyéb szolgáltatásokkal válik alattvalójává. Szerinte tehát a hospes-szabadság nem teljes szabadság (Minderfreiheit), egy, esetleg két oldalról is korlátozott.

A külföldi kutatások eredményét levonva, azt látjuk tehát, hogy a Karoling-kor utáni időben élő hospes korlátozott szabadsággal rendelkező egyén, aki személyileg és gazdaságilag egy, esetleg két földesúrtól is függ: lehet azonban ez a függés tisztán személyi (esetleg harci szolgálat) vagy csak gazdasági. Azt a feltevést, amely különben is csak itt-ott bukkan fel, hogy a hospes idegen eredetű lett volna, teljesen megcáfolták.

Magyarországon „hospes” alatt még a legújabb kutatók is kifejezetten idegen szabad telepest értenek, ki az Árpád-korban a par excellence ipartűző lakosságot képezi.

Ez a vélemény főképpen Árpád-kori emlékeink két pontjára támaszkodva alakult ki és pedig:

1. Szent István „Intelmeinek” ismeretes 6. pontja, melyben inti fiát, hogy a külföldről bejövő vendégeket (hospites) fogadja szívesen, mert „gyenge és törékeny az ország, melynek egy a nyelve és szokása”.

2. Kálmán király törvénykönyvének 80. pontja: „Szabadok és vendégek, miként a szlávok és más idegenek, kik más földjén dolgoznak, szabadságukért ugyanannyi (4) dénárt adjanak, nem kevésbé annyi dénárt munkájuk megváltásáért.”

Ebből a két pontból és Kálmán király törvénykönyvének nevezetes 35. pontja alapján ítélték meg, véleményünk szerint a XI. századi hospes helyzetét.

Az Árpád-kori hospes társadalmi helyzetének rekonstruálásánál nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a „hospes” jelentése más a XI., más a XII.

és ismét más a XIII. században; a fejlődési folyamat csak a XIV. században ér véget, ekkor állunk szemben a magyarországi egységes hospes-osztállyal.

Ahhoz, hogy követhessük ezt a fejlődési folyamatot, elsősorban Árpád-kori törvényeinket, okleveleinket kell vizsgálat tárgyává tenni.

Árpád-kori törvényeink közül hospeseket első ízben Szent István I. decretumának 24. pontja említ, amely szerint a hospes nem hagyhatja el gazdáját és egyik földesúr ne csábítsa el a másik hospesét. Itt nincs szó a hospes idegen voltáról.

Szent László I. decretumának 25. pontja szerint: „Si dominus servi sui corpus aut vilicus pauperis villani vel hospitis ad ecclesiam non detulerit tantundem poenitat”.

Tehát itt a szegény földnélküli vándorlót nevezik hospesnek és természetesen ezalatt nem értenek idegent.

Szent László második decretumának 16. pontja kifejezetten az idegen (külföldi) kereskedőkre vonatkozik, mely szerint minden idegen „hospes”, ki idegen országból lóvásárlás vagy egyéb kereskedés céljából Magyarországra jön a határispánnal a királyhoz menjen és a király poroszlója előtt, a király engedelmével vásároljon.

Az ún. I. esztergomi zsinat 21. pontja clericus hospesről szól és ezalatt kifejezetten külföldit ért.

A nevezetes Albeus-féle decretum 35. és 80. pontja — véleményünk szerint — a hospes megítélése tekintetében sem teljesen azonos értelmű.

A 35. pont a *nemszabad várnépek* közt élő hospesekre vonatkozik, akikről egyáltalán nem mondja, hogy idegenek lettek volna, míg a 80. pontban kifejezetten idegen hospesekről szól. Mindezek a hospesek nem teljesen szabadok, mert hisz „in terris laborant aliorum” (mások földjén dolgoznak), illetve a nemszabad várnépek szolgáltatásában résztvenni kötelesek.

Az esztergomi zsinat 28. és 29. pontja ismét megszívlelendő. Csak a hospes és a *servus* társadalmi rétegéből származókra vonatkozólag intézkedik arra az esetre, ha azok egyházi pályára lépnének. Tehát a *servus* fölött álló, de függő emberek lennének eszerint a hospesek.

Nem lehet szándékunk azokat a vitákat eldönteni, amelyek ezek körül a legutóbb tárgyalt pontok körül különböző szempontokból, évek hosszú sora óta folytak, csupán azért említettük meg őket, hogy rámutathassunk arra, hogy a XI. századbeli törvényeink a hospest nem mint egységes társadalmi osztályt említik.

Ha összevetjük a törvények rendelkezéseivel azt, hogy „vendég”-nek (hospes) nevezik okleveleink azokat az előkelő nemes urakat, kik pl. Gizella királyné kíséretében jöttek az országba, de viszont „Vendég” a neve számtalan esetben annak a szolgának, aki egyik helyről a másikra került, akkor a XI. századi Magyarországon, véleményünk szerint, nem lehet egy egységes „hospesosztályról” beszélni.

Nem állíthatjuk, hogy hospes alatt kizárólag idegent értenek, mert míg törvényeink egyes helyein kifejezetten a külföldit tekintik hospesnek, másutt az ellenkezője tűnik ki és többször, ha idegent említenek, azt ismét nem nevezik hospesnek. Így nevezetesen Szent László I. decretumának 35. pontjában, hol pedig kifejezetten Magyarországon letelepedett olaszokról (Latini) szól és intézkedik, egy szóval sem mondja, hogy ezek hospesek, Ugyancsak nem nevezi hospesnek Szent László III. decretuma 11. pontjában az idegen kereskedőket, akiket pedig a II. decretum 16. pontjában — mint láttuk — hospeseknek említ. Szent István I. decretumának 24. pontja, a Kálmán-féle törvénykönyv 80. pontja

szerint félszabad függő egyének lennének a hospesek, a Szent László I. decretum 25. pontja szerint földnélküli, tehát tulajdonképpen nemszabad egyének. Az oklevelek egy részében a hospes mint előkelő külföldi úr szerepel, más részében mint legalsóbbrendű rabszolga. (Ha u. i. nem kerüli el figyelmünket az előbb említett „Vendég” név és meggondoljuk Tagányi megállapítását, hogy a „XI. században egész falvakkal költözködnek még a szolgarendűek is, kiktől pedig leginkább várnók, hogy helyhez legyenek kötve.”)

Fejtegetéseink conclusiójaképpen tehát azt szeretnők megállapítani, hogy a XI. században a „hospes” nem jogi fogalom. Úgy mint a Karoling-kor külföldi hospesei közt, ezek közt is lehetnek előkelő szabadok, félszabadok, de lehetnek szolgák is; vannak köztük külföldiek és vannak hazaiak is.

A XII. században a helyzet megváltozik. Külföldről az egyes előkelő vitézekre és a ritkán Magyarországra vetődő kereskedőkön kívül nagy csoportokban jönnek idegen, nagyrészt földműves elemek az országba, akik valószínűleg többnyire a külföldön már rég kialakult hospes-osztályból, a legkönnyebben mozgó függő elemből származnak. Ezek révén megkezdődik a XII. században a hospesek társadalmi osztályának kialakulása.

Az idegen hospesek, kik külföldről nagyobb csoportokban jönnek be, lehetőleg a király földesúri fennhatósága alá helyezkednek és nagyobb területeket (territorium), mint a Szepesség és Erdély, népesítenek be. Itt mindig nagyobb szabadságok elnyerésére törekednek és igyekeznek szabadulni a földesúrtól való közvetlen függés alól.

A kisebb csoportokban bejövő idegenek azonban a nemszabad népek közé keveredve azok közé elviszik a felszabadulás lehetőségének gondolatát. Ezeket a XII. századvégi és XIII. századeleji hospeseket magukat sem szabad azonban teljesen szabadoknak képzelnünk. A nemszabadok közt élve, szabadságukért folytonos küzdelmet kell folytatniuk, a szolganépekkel együtt ajándékozzák el őket, költözködési szabadságuk, mint azt Tagányi megállapítja, teljesen irreális valami. Okvetlenül kellett valakihez tartozniuk, mert különben szabadságuk is kockán forgott és „szabad költözködési joguk önmagában az éhenhalástól sem menthette meg őket”. A szolganépeket ezektől a hospesektől a jogi szabadságon kívül, mely nem képez kézzelfogható különbséget, tulajdonképpen csak a gazdasági szolgáltatások csekélyebb és főképp kényelmesebb volta választja el. A szolganépek célja tehát hospessé válni és így a jogi szabadsággal az anyagi helyzetet is javítani.

Már a XII. század végén akadunk olyan példára, hogy az egyházi szolganépeket hospes gyanánt kezelik és a XIII. század elején a szolganépek közt meginduló — az előbbieken tárgyalt — forradalmi mozgolódás is a hospesi szabadság elérését célozza.

A földek elnéptelenedését nem lehet pusztán a tatárjárással magyarázni, mert, hogy ha azt összefüggésbe hozzuk a szolganépek szabadulnivágásával, nem is látszik túlságosan vakmerőnek az az állítás, hogy éppen a tatárjárás okozta felfordulás könnyítette meg a szolganépek felszabadulását, illetőleg hospessé válását. A hospesi állapot azonban — mint már említettük — még messze áll a teljes szabadságtól.

Ne feledjük, hogy a XIII. századvégi ajándéklevelekben nem is egy esetben adják meg a lehetőséget a „conditionarius”, tehát szolgáló népeknek, hogy más szolgálati helyre menjenek és ekkor nyílnak meg előttük a városok, amelyek — bár többnyire kiemelik, hogy az odagyűlő népek szabad származásúak legyenek — szívesen fogadják be a hozzájuk menekülő kisebb-nagyobb számú tömegeket.

A városok keletkezésének problémája, legalább is ezen a helyen, nem képezheti fejtegetéseink tárgyát, csak két pontot szeretnénk megvilágítani:

1. hogy a városokba gyűlő hospeseknek van-e valami közük a felszabaduló szolganépekhez,
2. mely tulajdonképpen az elsőből következik, hogy a XIII. századi hospes-osztály is olyan túlnyomó részben volt-e idegen származású, mint a XII. századbéli.

A XIII. század hospesének megítélésénél ismét gondolnunk kell arra, hogy bizonyos különbség van azok közt a „hospites regis” közt, akik nagy csoportokban jöttek idegen országokból és a fentemlített módon a Szepességben vagy Erdélyben telepedtek meg és azok közt a földesúri hospesek közt, akik kisebb-nagyobb tömegekben a szétszórt földesúri birtokokon helyezkednek el még akkor is, ha ezek a birtokok nevezetesen királyi birtokok. Amikor pl. Schünemann a városi lakosság, a hospesek eredetét tárgyalja, egy évtizedek óta elfogadott és állandósult nézetnek ad kifejezést akkor, amikor a hospesek közt — a most tárgyalt korszakra vonatkozólag is — a magyarok előfordulását csak esetlegesnek („gelegentlich”) tartja és a városi lakosság gerincét a *XI. században* a várakba telepedett német hospesekben látja. Teljesen elmellőzte azonban, más még később megállapítandó tényeken kívül, az ilyen módon tágabban értelmezett földesúri hospes létezését.

Már a XIII. század legelején találkozunk az egyházak népei közt a hospes-sel, kit a szolgáló néppel szinte egyenrangúnak említenek és ha a XIII. század közepétől fogva összevetjük a szolgálónépek (populi conditionarii, mint őket most már nevezik) és a hospesek szolgáltatási kötelezettségét, nem fogunk lényeges különbségre akadni. Ebből azt láthatjuk, hogy a szolgáló népek egy része sikerrel vívta ki az engedményeket régi szolgálati helyén.

Már a XIII. század 30-as—40-es éveiben történnek olyan ajándékozások, hogy az elajándékozott conditionariusok, szolgálónépek földesuraiknak csak pénzbeli szolgáltatással tartoznak.

Például a belakúti apátság 1237-i alapítólevele szerint minden ház 1 csirkén kívül csak 1 fertő és 40 akó gabona szolgáltatására köteles, 1245-ben 8 embert ajándékoznak a pannonhalmi apátságnak, kik évente fél fertő fizetésére kötelezettek, IV. László egy évnélküli oklevélben a hévízi „censualis népekről” szól, kik évente egy unciát tartoznak fizetni. Mindezek kifejezetten XIII. századi adatok, a XIV. században még inkább bizonyítható, hogy a földesúri szolgáló népek *gazdasági* helyzete a hospesekével nemcsak hogy vetekedett, hanem sokszor azokénál kedvezőbb volt.

Előbb azonban vessünk egy pillantást a XIII. századi hospesi kiváltság-levelekre:

1238-ban a „magna villa Verőcze”-nek adott privilegium szerint minden egyes porta a helyi mértékkel mért 4 pondust fizessen, 1246-ban az esztergomi érsek keresztúri hospeseinek adott privilegiumában ez áll:

„De uno aratro solvent comiti suo unum fertonem, hi qui sunt sine aratro et in domibus aliorum solvent unum pondus et dimidio hospiti suo.”

Itt tehát a házért és szántóföldért gazdájuknak fizetendő földbéren felül szolgáltatásuk ugyanúgy egy fertő, mint az előbb említett szolganépeké.

1240-ben a barsi hospesek a „comes castri”-nak a következőket kötelesek szolgáltatni: egy juhot, 100 kenyeret, 12 csirkét, 12 köből sört és minder ház egy köből búzát évente egyszer karácsonykor”.

A nagyszőlősi hospesek minden földdel rendelkező háza évente 3 pondust és minden földnélküli ház 1 1/2 pondust fizet.

1257-ben az István slavóniai bán által a nova vila Crisioban lakozó hospeseknek adott kiváltságlevél szerint ezek „pro libertate” a bánnak kötelesek fizetni házanként 40 dénárt.

1265-ben a „beryini” hospesek házanként 3 pondus fizetésére kötelesek és ezenkívül kötelesek a falu érdekében vagy a király ügyeiben mindenkor egy napra szekereket és ökröket szolgáltatni. Ezenfelül a comesnek évente és házanként 2 dénár, a királynak pedig különböző ajándékok járnak.

Vessük ezt össze akár a pannonhalmi szolgálonépek *gazdasági* helyzetével; alig fogunk különbséget látni.

Nem lehet itt — véleményünk szerint — arról szó, hogy ezek a szolgáltatások királyi s így mintegy állami adót képeznének, mert hiszen ezekben a kiragadott példákban is egyik helyen az esztergomi érseknek, másik helyen a szlavón bánnak kellett azt fizetni. A király is csak mint magánföldesúr lép fel és részesül a földesúri szolgáltatásokból. Természetesen a királyi hospesek helyzete sokkal kedvezőbb, mint például a „cosue”-i hospeseké, akik számára Moys nádor és a sopróni comes állít ki kiváltságlevelet. Ezek 1. minden egyes ház 3 1/2 pondust ad és a maior ville-nak 1 dénárt, 2. az évente kötelező megvendéglésen kívül 1 ökröt vagy egy jó sertést, 10 csirkét és két kacsát kötelesek adni, 3. borukból, ha olcsóbb, 10, ha drágább 5 köböllel adóznak, 4. mint külön kegyet adják meg nekik, hogy aratáskor csak akkor kötelesek az ispán gabonájának betakarításánál segédkezni, ha akarnak. Ugyancsak külön kegy gyanánt nyerik el azt a kedvezményt, hogy mindenkor fuvarozni csak oly módon kötelesek, hogy visszaérkezessenek az étkezés idejére. „Aki pedig el akar tőlünk szakadni és más helyre akar távozni”, annak a távozása különböző feltételekhez van kötve.

Ez a legutóbb említett kiváltságlevél, úgy hisszük, a legélesebben mutatja azt, hogy a hospesi *szabadságot* mily kevés választja el a szolgálonépek *függő* helyzetétől és így talán kevésbé fogjuk hatalmasnak látni azt a válaszfalat, mely a kettőt egymástól elválasztja és inkább fogjuk megérteni, hogy milyen könnyen mehetett végbe a szolgálonépek a hospesek közé való olvadása.

Ez a beolvadás többféle módon történhetett: Az előzőkben tárgyalt módon, mikor a felszabadult szolgálonépek egy-egy csoportja vándorlása közben a hospesek közé vegyült és így velük együtt nyeri el a kiváltságokat; mikor hospesek telepsznek a szolgálonépek közé és ez utóbbiak elnyerik a hospesi szabadságokat; végül, ami tulajdonképpen az első móddal függ össze, amikor egyesek elhagyják szolgálati helyüket és valamilyen városba telepedve, hospesekké lesznek. Ez azonban inkább csak a XIV. században következik be.

Az első módon történt bevándorlásnak — mint azt már többször kifejtettük — csak nyomait őrizték meg okleveleink, magát a *tényt* nem. Kiváltságleveleink nem jelölik meg pontosan a hospesek eredetét és nem mondják meg számszerint, hogy hányan voltak közöttük ezelőtt a szolgálonépek. „Stadtluft macht frei” mondja a német közmondás, és ha bebizonyítottnak tekintjük azt, amit az eddig elmondottakkal, úgy véljük, sikerült világossá tenni, hogy a XIII. század társadalmi forradalmában a szolgálonépek egy része régi szolgálati helyén olyan kedvező *gazdasági* helyzetbe került, amelyet a hospesi szabadságtól csak a *jogi* függőség különböztet meg, más része viszont a *jogi* függőség alól magát forradalmi úton szabadította fel, akkor egész természetesnek látszik, hogy a XIII. századi hospesek nagy része ezek közül a szolgálonépek közül került ki.

A második beolvadási tény emlékei az oklevelekből egészen élesen tűnnek

elénk. Ez természetesen majdnem kizárólag azokon a területeken következik be, ahol városok keletkeztek. Legtisztább képet Győrről és Esztergomról nyerhetünk. Győrről az 1240. és 1271-es kiváltságlevelek, mint ez általánosan ismeretes, őrzik a nyomát annak, hogy miképpen olvadtak össze a győri várnépek az újonnan odagyűlő hospesekkel, Esztergomban pedig azok a pereskedések, amelyeket a város lakossága az érsek, a földesúr ellen folytat, lépésről-lépésre mutatják, hogy a régi érseki szolgálonépek miként válnak egyenrangú ellenfelekké és későbbi időkben miként emelkednek „cives Strigonienses”-sé.

Hogy egyeseket, akik a területeken laknak, miként olvasztanak a hospesek közé, arra példa a barsi hospesek 1240-i privilégiuma, amelyben egy Guda nevű kertészt fivérével és földjével együtt a hospesek szabadságában erősítenek meg. Nagyobb tömeg beolvasztására példa a pozsonyi 1291. kiváltságlevél, a városi hospesek közé olvasztják a pozsonyi vár eddig függő halászeit.

Összefoglalva a XIII. század hospeséről eddig elmondottakat, ezeket jogilag szabad, de gazdaságilag valamely földesúrtól, esetleg a királytól függő egyéneknek kell tartanunk, kik részben idegen, külföldi telepesek, részben a felszabadult szolgánépek közül rekrutálódnak és vannak köztük — ez a túlnyomó rész —, akik az újonnan alakult városokban, de vannak olyanok is, akik a városon kívül a földesúri birtokokon élnek. Ezek közt vannak azután olyanok, akik a gazdasági szolgáltatást a harci szolgálattal cserélik fel. Példa erre a turóci Uzda esete, vagy a churnoki hospeseké, kik a halászat, illetőleg vadászat gyakorlását cserélik fel a harci szolgálattal.

A most elmondottakból természetszerűleg következik, hogy már a XIII. századi hospes is csak részben idegen, részben magyar származású. (Nem áll ez — mint többször hangsúlyoztuk — Erdély és a Szepesség hospeseire, kik majdnem kivétel nélkül idegenek. Privilegiumaik, például az 1224-i Andreanum is, ahol „hospites Teutonici Ultrasilvani”-ről beszélnek.) Azt látjuk, hogy a kiváltságlevelekben lehetőleg hangsúlyozzák azt, ha kizárólag német hospesekről van szó, mint Torockó vagy Szatmár-Németi privilegiumaiban. Ez az eset azonban igen ritka, gyakrabban arról hallunk, hogy a hospesek, mint a valkóbeliek, lehetnek „németek, szászok, magyarok vagy szlávok” vagy Luprechtzananál, ahol különböző nyelvű és conditiójú emberek egyazon szabadságnak örvendenek.

Jellemző, ebben a tekintetben, Szögyény esete. Az esztergomi érsekség intézkedik 1290-ben az „ungarica villa Sceuden”-beli hospeseiről. 1291-ben pedig a „teutonica villa Sceuden”-beli hospeseiről.

Mind az eddig említett példák a XIII. századból valók s mindezek a fejlődés menetét igyekeznek vázolni, míg azonban a XIII. század a társadalmi forrongás, a XIV. század a kialakulás, a megérés kora.

A XIV. század a jobbágyosztály megalakulásának ideje és ugyanekkor áll előttünk kiforrott alakjában a hospesek társadalmi osztálya. Akár a városokban, akár a földesúri birtokokon él is ez, társadalmi és jogi tekintetben azonos osztály, a különbség csak gazdasági téren van.

A XIV. századi hospes személyileg és jogilag szabad, szabadon vándorolhat egyik helyről a másikra, — ezt a szabadságot különben addigra már az ún. jobbágyosztálynak is sikerült kivívnia — de bizonyos mértékig függ egy földesúrtól, legyen az a király, a királyné, az esztergomi érsek, vagy bárki más. Ez a függés természetesen többnyire gazdasági jellegű és igen természetesen sokkal lazább a függőviszony ott, ahol városok alakultak, ahol egy egységes városi polgárság áll szemben a földesúrral, mint ott, ahol a földesúri birtokon kisebb csoportokban a jobbágyok mellett, tőlük alig különbözve, élnek a hospesek.

Az a némiképpen függő, de könnyen mozgó, egyik birtokról a másikra, majd innen esetleg a városokba özönlő társadalmi osztály, amely a Karoling-kor utáni Francia- és Németországban a hospesek osztályát alkotta, nálunk a XIV. századig fejlődött ki.

A XIV. század elején adják ki azt a nagyszámú oklevelet, amelyek mind-egyikében vagy a király, vagy valamely magánföldesúr birtokára csődít mindenféle népségeket. Ezek közt legtöbb a jobbágy, aki ezekre a birtokokra érkeve hospes lesz, új földesúrával szemben hospesi viszonyban áll. Ha már most az első telepedési helyzet elhagyta, mint hospes vándorol tovább.

Mint ilyen hospes azután magánbirtokra is kerülhet, ahol esetleg már nem hospes-községekben, hanem a jobbágyok közé vegyülve él, például egy 1342. oklevélben, amely a biri és nagysemjéni nemesek közti határokat szabályozza, a jobbágytelkek közt előfordulnak „György és Imre hospesek telkei” és több olyan telek, amely „hospitibus decorata” hospesekkel van benépesítve, vagy egy 1322. oklevél, amelyben Elefánti János szabályozza jobbágyainak szolgáltatását, akik közt a „hospicium”-ban lakó hospesről is megemlékezik. A hospicium, a hospes telek jellemzi ezeket a XIV. századbeli hospeseket, akik nem élnek községekben. Az adatok elégtelensége folytán nem tudjuk megállapítani, hogy a hospicium és egy egyszerű jobbágytelek közt milyen különbség van, tény azonban, hogy számtalan esetben a hospeseket a jobbágyokkal azonosítják, nem lehetett tehát nagy a különbség.

Famulusok vagy hospesekről szól egy 1354-i oklevél, a „laskudi hospesek, Lőkös mester jobbágyai”-t említi egy 1362-i oklevél, 1373-ban először a „jakabvágásai hospesekről és jobbágyokról” van szó, míg ez oklevél másik részében összefoglaló névvel csak a „jakabvágásai jobbágyokról” beszélnek; 1384-ben az esztergomi káptalan megemlíti az óbudai apácák hospeseit, vagyis jobbágyait, 1392-ben a nyulacsizigeti apácák jobbágyairól, vagyis hospeseiről hallunk. A gyarmati hospesek is, mint nathucynai Szilveszter jobbágyai szerepelnek 1381-ben.

De nemcsak ezeket, a birtokokon, mondjuk falvakban élő hospeseket nevezik jobbágnak, de királyi vagy királynői jobbágy a városokban, királyi vagy királynői városokban élő hospes is.

A vári hospesekről, kiket más helyen civiseknek is neveznek, kiknek választott bírái és esküdtje vannak, egy 1353-i oklevél azt mondja: „*idem hospites de Vary essent Jobagiones regales*”, ugyanezt, vagyis hogy királynői jobbágyok, állítják a tarpai hospesekről is, míg Tarpát más helyütt kifejezetten városnak (*civitas*) mondják, melynek választott magistratusa (bíró és esküdtek) van.

Bars „*civitas*” hospesei és civisei is „*jobagiones domini Regis*”-nek mondják magukat, királyi jobbágyok a „*libera villa Rathcha*”-beli hospesek és az ikerváriak is, viszont a királyné jobbágyai a ceglédi, kecskeméti és kőrösi hospesek.

A jobbágy és hospes közt tehát már igen csekély a különbség, jobbágyból hospessé válni igen egyszerű dolog, a földesúrnak megfizetett terragium ellenében szabadon vándorolhat a jobbágy és válhatik hospessé. Ekkor válik általánossá a beözönlésnek az a módja, amelyre az előbbieken mutattunk rá, hogy ugyanis egyesek, kik előzőleg jobbágyok voltak, a városokba vándorolva, hospesekké válnak. A vándorlás folytonos, sokszor megemlítik, hogy előbb ide- vagy odavál, most pedig emide tartozó hospes. Olyan felszólamlások, amelyekben földesurak városokba özönlő jobbágyaikat visszakövetelik, a XIV. században gyakoriak. Természetesen ez rendszerint akkor történik, ha a jobbágy földesúrával szemben kötelezettségének nem tett eleget.

1343-ban a Szentgyörgyiek követelik Pozsony városától oda bevándorolt jobbágyaikat és névszerint megemlítik, mint legnevezetesebbet, Perhtold szücsöt. Pereskedés után abban állapodnak meg, hogy a pozsonyi polgárok közül egynek ki kell kérnie Szentgyörgyi Péternek, vagy az ő officialisának az engedélyét a szücs letelepedéséhez, különben az szökésnek tekintendő.

1332-ben Róbert Károly felszólítja semjéni Lengyel Jánost, hogy a tőle engedéllyel eltávozott Bene és fiai fölött, akik most már nem az ő jobbágyai, hanem Szatmár városának a hospesei, az ítélezést a városnak engedje át.

1380-ban Kállay Ubul nevében Garai Miklós nádor felszólítja Jánosfia Istvánt, aki most Patakin hospes, de azelőtt a nevezett úr jobbágya volt és kötelességének vele szemben nem tett eleget, ökrökkel, lovakkal és 40 forinttal adósa maradt, hogy egy meghatározott terminuson jelenjen meg előtte, 1398-ban pedig ugyancsak Kállay Ubul Szabolcs megye magistratusa útján megállapítja, hogy Hensel Péter, aki jelenleg kassai polgár, azelőtt az ő kállói jobbágy volt, magát jogtalanul vonta el kötelezettségei elől és terragium megfizetése nélkül távozott. 1402-ben pedig Kállay Lökös fia, Miklós, György nevű jobbágyának hagyatékát követeli, aki kassai hospessé lett.

Azt is láthatjuk, hogy a XIV. században a városi polgárság közt egyes urak népei és jobbágyai élnek, anélkül, hogy ez nagyobb zavarokat okozna. Így például Lökös nádor egy 1394-i oklevelének külső oldalán ezt láthatjuk: „*Contra iudicium iuratos ac universos cives de Lamperthazaya nec non populos et jobagiones Rodolphi de Mochola in eodem residentibus*”.

Mindezzel azt szerettük volna bebizonyítani, hogy a XIV. században megalkult hospes-osztály, képezze az bár a városi lakosság igen számottevő rétegét, vagy legyen ez a földesúri birtokokon, falvakban élő elem, egy, a jobbágyosztályhoz igen közelálló, attól csak egyes kiváltságai által eltérő társadalmi osztály. Ennek eredete pedig — eltekintve, mint ezt többször hangsúlyoztuk, a Szepesség és Erdély szinte egyöntetűen külföldi eredetű lakosságától — részben ugyan mindenesetre idegen bevándorlókból keresendő, nagy tömegben azonban, véleményünk szerint, a felszabadult szolganépekből alakult és a fejlődés továbbmenetében a már létrejött jobbágyosztály közül beszivárgás útján növekedett.

Arra a kérdésre tehát, amelyet először vetettünk fel, hogy milyen kapcsolatban állnak az előző fejezetben tárgyalt servusok, akikben legrégebb iparososztályunk magva keresendő, a XIII. és XIV. században megalakult városok hospes lakosságához, úgy hisszük, az elmondottakban sikerült választ adnunk. Ezzel pedig válaszolni szerettünk volna arra az általánosan elfogadott és a kutatások alapját képező teoriára, amely legrégebb iparosainkat kizárólag a külföldről bevándorolt hospesek sorában keresi. Legrégibb iparosaink ugyanis ezek szerint nagyrészt a XIII. század társadalmi forradalma következtében felszabadult szolgálóosztályból kerültek ki, úgy, hogy ezek vagy eredeti szolgálóhelyükön, vagy pedig vándorolva, hospessé változtak. Természetes azonban, hogy a hospesek között idegen telepések is nagy számban fordultak elő és így iparosaink egy része ezek között keresendő.

Erős és egységes iparososztály természetesen csak a városokban tudott kifejlődni, ahol a gazdasági lehetőségek megvoltak.

A következőkben tehát a városokban élő iparososztály XIII. és XIV. századi gazdasági helyzetével kell foglalkoznunk, azoknak a gazdasági tényezőknek az érvényesülésével, amely ennek az iparososztálynak céhekbe való tömörülését idézte elő.

II. A kialakult iparososztály

(Céhkialakulás kezdetei)

Az előbbieken rámutattunk arra, hogy a magyar városok hospeslakossága csak részben idegen eredetű, részben azonban felszabadult elemekből rekrutálódott.

A hospes mellett — mint általánosan ismeretes — teljesen azonos értelmezésben alkalmazzák a „civis” elnevezést városi lakosságunkra.

A civis kérdésével tudósaink jóval többet foglalkoztak, mint a hospesével és Tagányi és Hóman világos fejtegetései élesen állítják elének ennek a társadalmi osztálynak, illetve az elnevezésnek évszázadonkénti változását. Hóman szerint a hospesek mellett „a várak birtokain szolgálatra kötelezett földműves és iparos várnépek osztálya” képezi a városi lakosság zömét, máshol megint kifejti, hogy a várnépek süllyedése és ismét való emelkedése okozza az eltéréseket a „civis” társadalmi osztályának értelmezésében. Úgy Hóman, mint sokkal régebben Szalay, a *függő* várnépi községekben látja a magyar városok kezdetét.

Ismételten hangsúlyoznunk kell azt, hogy a városok keletkezésének problémája nem képezi és nem képezheti fejtegetéseink tárgyát. Csak azt akarjuk leszögezni, hogy a legrégebb városok lakossága, amelynek körében szükségszerűleg nagyobb iparosrétegnek kell lennie, nagy tömegében függéséből felszabadult társadalmi osztály.

Távol áll tőlünk, hogy ezzel a megállapítással a régi német „hofrechtliche Theorie” híveivé szegődjünk. A hofrechtliche Theorie a *lezárt* nagybirtokokon *fokozatosan* felszabaduló népségben látja a városi lakosság és ezzel a szabad iparososztály őst. Mi azonban a különleges magyar viszonyok vizsgálatánál arra a megállapításra jutottunk, hogy nálunk a szabad iparososztály kialakulását társadalmi folyamatnak kellett megelőznie.

Ez a kétirányú társadalmi folyamat az, amely egyrészt a szolgálóosztály egy rétegének „hospes”-sé, másrészt a várnép (civis) városi polgárrá (civis) válásában kulminál. Ehhez mint harmadik kevésbé jelentékeny tényező járul a nagybirtokok népeinek helyszínén való emelkedése.

Erre a legutóbbi folyamatra legjellemzőbb példák: Esztergom, Győr és Pozsony helyzete.

A XIII. századi Esztergomban mint közismert két város állt egymás mellett. A királyi város lakossága az előbbieken vázolt módon jött létre, míg a káptalani város lakói a káptalannak nagyrészt a helyszínén felszabaduló, emelkedő népei. A XIII. század végén a káptalani város mint teljesen egyenrangú ellenfél áll a királyi várossal szemben. Ez utóbbinak lakosai: a királyi hospesek, nem akarnak a káptalan hospesei is lenni. A káptalan által rájuk kirótt vámok stb. úgyszólván többlétszolgáltatást jelentenek a káptalan népeivel szemben. Az 1288-i híres vásárvámszabályzat ugyanis kimondja, hogy minden Esztergomban lakó iparos és kereskedő a káptalannak adózni tartozik. (Ezt az adózást pedig kizárólag földesúri adónak lehet tekinteni.) Az iparosok heti $1/2$, a kereskedők heti egy frisaticussal, a pékek heti egy kenyérrel adóznak. Az iparosok, a vargák kivételével, úgy látszik, ez időben még nem kereskedők, mert a vargák adótételét külön említi fel a kereskedőké és az iparosoké közt is.

A mészárosok is a $1/2$ frisaticuson kívül — mert hisz kereskedők — $1/2$ ökörbőrrel tartoznak minden levágott ökör után.

Vessünk egy pillantást az esztergomi káptalan *ermen*-i jobbágyainak adott kiváltságlevelére és látjuk, hogy pl. az itt engedélyezett két mészárszékből szintén csak heti két dénár értékű húst követelnek. Egyéb adózásuk tulajdonképpen nincs, csak lehetőség és tehetségük szerint tartoznak évente kétszer ajándékot adni.

Az esztergomi királyi hospesek tehát a kétfelé való függőviszony ellen lázadnak és tagadják meg az adózás fizetését. Hogy ehhez mennyiben járult még a konkurenciától való félelem, arra később igyekszünk rámutatni.

Esztergomban tehát a különböző eredetű iparosok összeolvadása, mint különböző eredetű lakosság összeolvadása is igen nehezen jött létre.

A teljes összeolvadásnak legjellemzőbb példája Győr városa. Erre vonatkozólag elegendő, ha egy pillantást vetünk Győr városának 1271-i kiváltságlevelére, amelyben a győri püspök és káptalan népeit a győri hospesekkel együtt privilegizálja. Bár ez a kiváltságlevelél kiemeli, hogy ezentúl is kötelesek a káptalannak „census”-t szolgáltatni és bár Villányi is hangoztatja különállásukat. mégsem állhatott fenn köztük olyan éles ellentét, mint Esztergomban. Ennek oka, véleményünk szerint, abban rejlik, hogy a káptalan nem gyakorolt olyan erős nyomást a királyi hospesekre, mint Esztergomban. A földesúri népek helyszínen való emelkedésére különben jellemző példa a garamszentbenedeki apátság népeinek 1217-i kiváltságlevelé.

Eszerint a kiváltságlevelél szerint a garamszentbenedeki apátság népei teljesen a városi hospesekéhez hasonló kiváltságokat nyernek el.

Nem akarunk most példát példára halmozni annak bizonyítására, hogy a hospessé, illetve civissé váláson kívül a földesúri szolgálónépek a helyszínen is emelkedésre, mondjuk felszabadulásra képesek voltak.

Mindezzel csupán arra a tényre akartunk ismételtén rámutatni, hogy első városaink lakossága és így a köztük levő iparosok is egy társadalmi folyamat befejezésénél állnak. Ez a társadalmi folyamat pedig a függésből való — helyenként csak részleges — felszabadulás volt.

A városi iparososztálynak ez az eredete megindokolja, hogy az iparosok még a teljes függetlenség felső fokát nem érték el.

Emellett azonban a feudalitás a középkori iparra még más béklyókat is rak. A középkor ipara már eleve függővé válik abban a pillanatban, amikor földre van szüksége. Pl. a szabó, a varga, a kovács iparát saját lakásában űzi, amely után csak a földesúri és egyéb adók megfizetésére köteles, amint fentebb kifejtettük. A molnárnak azonban egy bizonyos, víz mentén levő földdarabra van szüksége, ahol malmát megépíthesse, a mészárosnak pedig egy tetszés szerinti földdarabra — de mégis jelentősebb területre —, ahol az ökröket stb. levághassa. Ez a két ipar tehát egy különleges függőhelyzetbe kerül. A molnár és a mészáros tulajdonképpen sohasem független ember. Bérleje mindig egy bizonyos területnek, amely a földesúr tulajdona, amelyet a földesúr eladhat, elajándékozhat és akkor — vele ajándékozta a molnárt és mészáros is. Nem lehet ezt a viszonyt ugyanis szabad bérletnek minősíteni (eszerint a jobbágy is csak szabad bérlelő), mert hiszen életexistenciájának megszüntetését jelentette a mészárosra stb. nézve ennek a bérleti viszonynak a megszüntetése.

Az egész viszonynak is teljesen más a jellege, mint a szabad bérletnek.

Egyes oklevelek kifejezetten „molendinarios condicionarii”-ról beszélnek és nem lehet szabad bérletnek tekinteni azt a jogviszonyt, mely csak egyoldalúlag szüntethető meg, ahol a bérlelőnek sem reménye, sem lehetősége nincs, hogy a bérlet tárgya valaha is az övé legyen. Ez a jogviszony a *földesúr* és a

szolga (jobbágy) viszonya, amint azt egyes okleveleink kifejezetten hangsúlyozzák.

A molnár, aki saját költségén építi fel a malom épületét, ennek nemcsak hogy nem birtokosa, hanem az után hatalmas évi (rendszerint természetbeni) szolgáltatással tartozik és legfeljebb az építés évére nyerhet némi felmentést. Ezzel szemben köteles a malom jókarbantartásáról gondoskodni, mert különben hatalmas bírságok terhelik.

A fejlődésnek már sokkal magasabb fokát jelenti, hogy a molnár a malom *harmadrészének* tulajdonosává válik, különösen amikor arról hallunk, hogy ez már általánosan elismert szokássá változott.

A mészárszékek (tulajdonképpen húsvágóhelyek) szintén a földesúr tulajdonát képezik, szintén eladhatók és eladományozhatók. Legritkább és csak a későbbi időkben előforduló eset az, hogy a mészáros a mészárszéknek is tulajdonosa lett volna.

Számtalan olyan esettel találkozunk, mikor a földesurak eladják a mészárosok mészárszékeit (*macella carnificum*).

Jellemző az a per is, amely György óbudai mészáros hagyatéka körül lefolyt. 1373-ban György óbudai mészáros úgy végrendelkezett, hogy halála esetén *háza* és telke nejére, Katalinra, majd ennek esetleges halála esetére az óbudai apácákra szálljon. Egyáltalán nem tesz említést azonban mészárszékéről, mely, úgy látszik, természetsszerűleg az óbudai apácákra szállott vissza. Egy 1412-i oklevélben azonban arról hallunk, hogy Katalin asszony férje halála után elfoglalta a *mészárszékét* is, amelyet az apácák visszaköveteltek tőle. Azoknak a változó viszonyoknak a következtében, amelyekre már az előbb is rámutattunk, első fokon meg is nyerte Katalin a pert, ebbe azonban az apácák nem tudtak belenyugodni, úgyhogy fellebbezés következtében Katalint az országbíró elé idézik. A per további lefolyásáról nincsen tudomásunk, azonban ebből is látszik, hogy még a XV. század elején is vitás kérdés, hogy a mészáros ura-e saját mészárszékének.

A mészárosok tehát a gazdasági függésnek egy meglehetősen alacsony fokán állnak még a XIV. század folyamán is. Az, hogy mint rá fogunk mutatni, az első *magyar* céhképződmények az ő körükben jönnek létre, igazolni látszik azt az állításunkat, hogy a magyar céhek, melyeknek tagjai nagy részben éppen felszabadult (vagy gazdaságilag nem is teljesen független) egyének, mint testület is a többséggel szemben némileg függő viszonyban állnak.

A XIV. században a városokban élő iparososztály, mely tehát társadalmi és jogi függésének állapotát elhagyta, gazdaságilag még meglehetősen gyenge.

Gyengesége pedig éppen két tényezővel szemben mutatkozik. A földesúrral és a konkurenciával való harcában. Mindkét esetben harca bátrabb és eredményesebb lesz, ha nem mint egyén, hanem mint testület lép fel. A középkor általánosan ismert és sokszor megtárgyalt világfelfogása is természetsszerűleg a testületi szellemnek kedvez. Iparososztály, mint egységes társadalmi osztály nem szerepel, de szerepelni kezdenek az *egyforma ipart űzők* testületei, a céhek.

Az, hogy az egyforma ipart űzők tömörülnek céhekbe, ismét a középkor gazdasági viszonyaival függ össze. Az egyforma iparosok, mint általánosan ismeretes, egy utcában laknak. Ezek az egy utcában lakó iparosok pedig úgy a külső konkurencia, mint a földesurakkal szemben jobban védekezhetnek, ha egy egységes testületet alkotnak.

Az első céhszerű képződmények, amelyekkel a magyaroklakta városokban találkozunk:

az esztergomi pénzverők,
 az esztergomi mészárosok,
 az óbudai mészárosok és
 a pesti hajósok.

Szándékosan mellőzünk itt minden olyan céhet, amely a Felvidéken és Erdélyben jött létre. Mint ahogyan a bevezetésben megemlítettük, az idegen hospesek és a körükben létrejött céhalakulatok külön lapra tartoznak és egy külön értekezés tárgyát képezik.

Az esztergomi pénzverők céhével, „villa”-jával a XIII. század folyamán többször találkozunk. Úgy látszik, a korai magyar céheknél gyakori ez a román mintára faluszerű testületekbe való egyesülés. A francia korai céhek is a „commune”-ök mintájára alakultak meg. Ezekről a pénzverőkről azonban semmi közvetlenebb tudomásunk nincs. Tudjuk róluk, hogy bírójuk és esküdteik vannak, de nem ismerjük harcaikat. Ezek a pénzverők különben is a többi ipartól teljesen eltérő módon fejlődtek. Ezeknek nem kellett a konkurenciától tartaniok és úgy látszik, a felsőbbbséggel szemben sem folytattak komolyabb harcokat.

Az esztergomi mészárosok helyzete már teljesen más. Azokban a harcokban, amelyeket az esztergomi királyi hospesek az esztergomi egyház népei ellen folytatnak, több ízben találunk olyan példákra, hogy az egyház „mészárosait” megverték.

Úgy látszik tehát, hogy az egyházi népek közt levő mészárosok konkurenciája és az egyháznak ügyeikbe való beavatkozás ellen a mészárosok szervezkedtek.

1294-ben, az első nagy harc befejezése után ugyanis testületileg tagadják meg az egyháznak az eddig kötelezett fél ökörbőr beszolgáltatását. Erre az érsek az esztergomi mészárosokat (számszerint 15-öt) egyházi átokkal sújtja.

Az esztergomi mészárosok első példái annak a harcnak, amelyet a gazdasági-lag megerősödött, testületbe csoportosult iparososztály a földesúri hatalom ellen folytat.

Az, hogy nem saját földesuraik ellen folytatják ezt a harcot, nem jelent semmit. Az esztergomi érsekség földesúri jogokat akar gyakorolni és ez ellen láznak fel a mészárosok. Amikor ezek a mészárosok az érsek népei közül származó mészárosokat támadnak meg és vernek el, ebben mindenesetre közrejátsszik a gazdasági konkurenciától való félelem.

Amíg azonban az eddig tárgyalt oklevelek a XIII. századi céhek fejlődésének igen alacsony fokát mutatják, addig a magyarországi céhkialakulás korai periódusára jellemző dokumentummal szolgál az az oklevél, amelyet Trentel János tárnokmester és pozsegai comes bocsát ki az óbudai apácák kérelmére. Ebben az oklevélben az apácák kérésére megerősítik Erzsébet anyakirályné 1369-i oklevelét. Ez az oklevél, amelyet szükségesnek tartottunk lentebb teljes szövegében közölni, az óbudai mészárszékkal rendelkező mészárosmesterek kiváltságlevele.

Erzsébet királyné privilegizálja őket, hogy a szokásos vásárnapon kívül csak nekik legyen joguk húst árulni. Kötelesek azonban az említett mészárosmesterek a királynénak évente 3, budai várispánjának pedig évente 1 mázsza faggyút szolgáltatni.

A megerősítő levél már most — mint említettük — az óbudai apácák kérésére jön létre. Hogyan kerülnek azonban az óbudai apácák Erzsébet anyakirályné

és az óbudai mészárosmesterek közé? Választ ad erre a többször idézett megerősítő levél. A királyné végrendeletében az évi 3 mázsa faggyú szolgáltatását az óbudai apácákra hagyományozta. Később azonban ezt a szolgáltatást be akarták szüntetni, és ezért kérik az apácák a kiváltságlevél megerősítését. Miután Trentel János előtt *Buda város* bírása és esküdt polgárai megerősítették, hogy az apácák kérése jogos, kiadja az oklevél hitelesítését. Úgy látszik azonban, hogy az egész XV. századon át tovább folyt a vita, mert 1493-ban ismét megerősítették az oklevelet.

Ennek az oklevélnek rendkívül fontossága van a régi *magyar* céhek helyzetére vonatkozólag.

Eltérőleg az ismert céhoklevelektől — melyek, ismételten hangsúlyozzuk, majdnem kizárólag a territoriumok városaiban jöttek létre — ezt a kiváltságlevelet nem a város, vagy valamely szabad hatóság, hanem a *királyné*, tehát egy földesúr adja. A céh, mint nem teljesen szabad testület áll előttünk. A királynénak jelentős évi szolgáltatással tartozik és arra, hogy a királyné ezt mint földesúr, mint magánember nyerte el, bizonyíték az óbudai apácák kövelelése. A királyné végrendeletében átörökíti az óbudai mészárosmesterek szolgáltatását, és ezt még maguk a mesterek sem tagadhatják le. Az idők folyamán szeretnének ez alól a terhes kötelezettség alól menekülni, de nem lehet: a királynét mint földesurat az óbudai apácák kolostora váltotta fel. Ezek az óbudai mészárosok, kik mindannyian mészárszékekkel rendelkeznek, — tehát az ipari feudalitás kötelekéből már felszabadították magukat, még bizonyos — bár laza — függésben állnak régi urukkal és ennek örökösével szemben.

Ugyanerre a laza függő viszonyra mutat a pesti hajósok céhének története.

A hajóscéhek a külföldön sem ismeretlen alakulatok. Itt legelőbb a párizsi „vízi kereskedők” céhére kell gondolnunk, melynek eredetét egyesek szerint egészen a római időkből származó hajós-collegiumra vezetik vissza. Ha ezt nem is fogadjuk el, tény, hogy ezek eredetileg a vizen való szállítást, később a közvetítő kereskedelmet bonyolítják le és mint ilyenek emelkednek fokról-fokra. VI. majd VII. Lajos királytól kapnak privilégiumot (1170) és a XIII. században már valóságos államot képeznek az államban, várost a városban. Ekkor nevezik őket először *hansa*-nak, a német hansa mintájára. Szervezetük a francia commune-ökére emlékeztet, élükön egy „prévôt” áll.

Távol áll tőlünk, hogy a pesti és jenői hajósok szerény kis céhét ezzel a hatalmas kereskedő-gildevel hasonlítsuk össze és mégis — sokszorosan szerény keretek közt — a céh kialakulása, fejlődése, harcai, szervezete rá emlékeztet. A magyarországi fejletlen és kezdetleges gazdasági viszonyok, a tenger hiánya stb. természetesen egészen más irányba terelik a meginduló fejlődést. Bizonyos, hogy ezek a hajósok is a vizen való szállítás mellett valamelyes közvetítő kereskedelmet bonyolítanak le. Ennek a mértéke azonban nem állapítható meg.

Amikor a XIII. század közepén először lép elénk, úgy látszik, már teljesen kialakult szervezete van, még pedig — hasonlóan az esztergomi pénzverőkéhez — egy városszerű testület ez, melynek élén bíró („villicus”) áll. Ezt a villicust később — csakúgy mint a városbíró — hol „rector”-nak, hol „iudex”-nak nevezik.

Ez a testületi forma és egyebek élesen választják el a hajósok céhét a többi — ezen munka keretében nem tárgyalandó — német eredetű céhektől, egyébként a hajósok csak olyan erősen küzdenek teljes *gazdasági* függetlenségük eléréséért, mint az előbb ismertetett iparosok. A budai káptalan az, amellyel függő viszonyban állnak és 1268-i első szereplésük is jövedelmüknek

a káptalan által követelt harmadrésze körül zajlik le. A káptalan azt állítja, hogy a sónak és egyéb áruknak a vámja, amelyeket a hajósok szállítottak (tributum seu *nautum*-nak említi egy 1285-i oklevél) valamikor teljes egészében a káptalannak volt fizetendő, a hajósok teljesen maguknak tartják meg és még háromnegyed részét sem akarják beszolgáltatni, melyet pedig „beláthatatlan idő óta” fizettek. A hajósok erre, úgy látszik, kötelezik magukat, de már 1285-ben ismét perben állnak a káptalannal és újra a teljes harmadrész beszolgáltatására köteleztetnek. Ezt az oklevelet 1287-ben Kun László megismétli, kötelezi a hajósokat a vám megfizetésére.

1326-ban hallunk ismét a hajósokról és itt, hol „iudex”-ük képviseli őket, már nyilvánvalóan mint kereskedőgild lépnek fel. Egyezséget kötöttek — eszerint az oklevél szerint — a káptalannal, hogy minden nagy, bármivel terhelt (rudas vagy mázsa) szekér után 4 királyi dénárt, vassal, rézzel vagy ólommal terhelt kis szekér után pedig 1 dénárt fizetnek. Ugyancsak 1 dénárt fizetnek 2 üres, vagy egy halas szekérért és egy állatokkal félig terheltért. Ha a szekér állatokkal egészen meg van rakva, 2 dénárt fizet; 1 tunella bor (ha nem *saját használatra*) 1 dénárt, stb. Az a tény, hogy az egyezséget a *hajósokkal* kötik, hogy ezek vállalják úgyszólván a rizikót, azt hisszük, eléggé nyilvánvalóvá teszi, hogy ezek a szállításon kívül bizonyos közvetítő nagykereskedést is bonyolítanak le.

Ez az egyezés, amely az Anjouknak a kereskedelmet előmozdító törekvéseivel függ össze, nem tisztázta a pesti hajósok helyzetét. Már III. Endrének egy évnélküli oklevelében is hallunk arról, hogy a budai káptalanon kívül a nyulakszigeti apácák is igényt tartanak a vám egyharmadára. 1375-ben pedig — mintha az 1326-i egyezés nem is létezne — a budai káptalan és a nyulakszigeti apácák megegyeznek: az apácák lemondanak igényeikről.

1392-ben viszont Zsigmond király megújítja a Róbert Károly-féle egyezséget és a hajósokat ennek értelmében kötelezi fizetésre.

Azt látjuk tehát, hogy az egész XIV. század folyamán a földesúri hatalom az, amely szabad fejlődésében gátolja ezt az első nagyobb szabású kereskedőcéhünket. Igen érdekes már most, hogy miképpen lép fel a földesúr helyére a város. Kovachich formulagyűjteményében közli Pest városának a hajósok céhével 1466-ban kötött egyezségét.

Ebben az egyezésben kötelezik magukat a hajósok, hogy minden 13 köből akár idegenből hozott, akár helybeli bor után a városnak „Sanzthewr” címén 1 forint vámot fizetnek. (13 köből talán egyenlő ezidőben 1 tunellával, lásd a Róbert Károly-féle egyezményt.) Kivételt csupán az a bor képez, amelyet saját használatukra, vagy a céh használatára fordítanak.

Ez a várossal kötött egyezmény több tekintetben igen tanulságos. 1. Meglátjuk ebből, hogy a hajósok céhe a XV. században már nyilván kereskedelemmel — még pedig, úgy látszik, nagyobbára borkereskedelemmel foglalkozott, 2. hogy a várossal szemben különálló helyet foglal el.

*

Az elmondottakkal — úgy véljük — sikerült bebizonyítanunk azt, hogy a magyar céhek nem kizárólagosan a német „import” termékei. Ha ugyanis a városi lakosság fejlődését tárgyaló megállapításokat elfogadtuk, az ezek körében létrejött korai céheknek a felsőbbség ellen folytatott harcai még inkább meg kell hogy győzzenek bennünket arról, hogy a magyar céhek kialakulását egy külföldi teória kaptafájára sem húzhatjuk.

A Szepesség és Erdély céhei ismét más lapra tartoznak; az előbbieken tárgyalt társadalmi fejlődés természetesen ezeknek létrejöttét nem befolyásolja. A német telepések körében a hazájukból embrióban magukkal hozott céhrendszer a külfölditől eltérő gazdasági tényezők hatása alatt alakult ki. Mint azonban már többször hangsúlyoztuk, ezeknek a „német“ céheknek fejlődése egy különálló értekezés tárgyát képezi.